

ABDULLA AVLONIY – KUCHLI DRAMATURG.

Samandarova Nozima Ilhomjon qizi

Nizomiy nomidago Toshkent davlat pedagogika universiteti Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Avloniyning o'zbek adabiyotida kuchli dramaturg ekanligi hamda uning haqida so'z boradi. Muallif adabiy ma'lumotlar hamda yozma manbalarga tayanib, mavjud ilmiy-tarixiy adabiyotlar asosida muammoga aniqliklar kiritgan mavzu bo'yicha mavjud o'ziga xos jihatlarni o'rgangan.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, ma'rifatparvar, dramaturg, uyg'onish davri, adabiyot.

Abdulla Avloniy o'zbek milliy uyg'onish davri adabiyotining Mahmudxo'ja Behbudiydan keyingi eng yirik vakilidir. Bu davr adabiyotining o'ziga xos etakchi xususiyatlari Avloniy ijodiy g'oyaviy yo'nalishi va mo'iyatini belgilab berdi. Maktab va maorif orqali o'zbek xalqining milliy ijtimoiy ongini uyg'otishni o'zining bosh maqsadi deb bilgan. Avloniy boshqa maslakdosh do'stlari singari faoliyatini ma'rifat sohasidagi ishlardan boshladi. Uning jurnalist, shoir, dramaturg va teatr arbobi sifatidagi faoliyati ham shu maqsadga yo'naltirildi. O'zbek ziyolilari orasida dastlab professor ilmiy unvoniga musharraf bo'lganligidan biri Avloniy o'zining pedagogik, ijodiy va ijtimoiy faoliyati bilan xalqimiz madaniy saviyasini bir pog'ona yuksakka ko'tarishga munosib hissa qo'shdi. Abdulla Avloniyning adabiy-ijtimoiy faoliyatida maktab va maorif ishlari g'oyat katta o'rinni egallaydi. O'zining pedagogika sohasidagi izlanishlarini 1904 yili Miroboddagi "usuli savtiya" maktabini ochishdan boshlagan Avloniy 1912-1917 yillar mobaynida shu tipdagi maktablar uchun "Birinchii muallim", "Ikkinchi muallim", "Turkiy guliston yog'ud Axloq", "Maktab Gulistoni" singari darsliklarni bir necha marotaba qayta nashr etdi.

Avloniy 1913 yildayoq birinchi o'zbek teatr to'dasi «Turkiston» ("Turon")ga asos soldi. U o'zbek teatrlarining murg'ak bir faslida tajribali tatar rejissyori Zaki Boyazidskiy va ozarbayjon teatrlarining taniqli arbobi Sidqiy Ruhilloni to'da ishlariga jalb etib, ular ko'magida dastlabki milliy sahna asarlarini yaratishga kelishiga erishdi. To'da rahbari Avloniy o'z atrofiga Nizomiddin

Xojaev, birinchi o'zbek rejissyori Mannon Uyg'ur, Mirshohid va Mirhamid Miroqilov singari san'at ishqibozlarini to'plab, o'zbek teatri poydevoriga birinchi g'ishtni qo'ydi. O'zi "Turkiston" to'dasi uchun "Advokatlik osonmi?", "Pinak", "Ikki sevgi", "Biz va siz", "Portugaliya inqilobi" singari pyesalarni yozdi. Ozarbayjon va tatar dramaturglarining "Qotili Karima", "Uy tarbiyasining bosh shakli", "Xiyonatkor oila", "Badbaxt kelin", "Xo'r-xo'r", "Jaholat", "O'liklar" singari asarlarni o'zbek tiliga tarjima qildi.

Asar bir pardali komediya bo'lib, asosiy qahramoni 24 yoshli huquqshunos Davronbekdir. U Yevropada o'qib kelgan, etti yildan so'ng Turkistonga qaytdi. Lekin "eski hammom, eski tos" ekanini, xalqning ilm-ma'rifatdan yiroqligini ko'radi. Elning toshdek qotganligidan, ilm va madaniyatdan yiroqdaligini ko'radi, iztirob tortadi.

"Pinak" bir pardali komediya bo'lib, 1915 yil 25 fevralda yozilgan. Ushbu asar Turkiston maishatidan olib yozilgan bo'lib, qahramoni 62 yoshli ko'knori Tursundir.

"Biz va siz" 4 pardali fojia bo'lib, 1923 yil 28 iyunda yozilgan. Asar Kamolning uyi tasviri bilan boshlangan. Kamol Yevropada o'qib kelgan 25 yoshli yigit. Uning otasi 50 yoshdagi Karimboy, onasi 45 yoshlardagi Jamila eski fikrlovchi odamlar. Asar Kamol monologi bilan boshlanadi. U 10 yil Yevropada bo'lib, Turkistonga qaytgach hech o'zgarish ko'rmaydi. Uningcha, «o'zgarish elning ko'chasidagina o'tib, uying ichiga aslo kirgan emas». Kamol burunni sassiq deb kesib bo'lmasligini anglagach, turmushda yangilik qilmoqchi bo'ladi. Kamolning ota-onasi uni bir qizga uylantirmoqchi, Kamol esa u qizni hatto ko'rgan emas. Kamol amakisi Salim qurumsuqning qizi Maryamni sevadi. Maryam o'qimishli qiz. Kamolning ota-onalari Ortiqboyning qiziga uylantirish harakatida. Hatto Jamila Ortiqboyning qiziga uylanaver, keyin Maryamni ikkinchi xotin qilib olib beramiz deydi. Iztirobda qolgan Kamol Maryamdan uni sevishi haqidagi xatni olgach xushidan ketadi.

Ikkinchi pardada esa to'y kechasining ikkinchi kuni tasvirlandi. Kamol Ortiqboyning qizi Jamilaga uylangan. Jamila kelin juda ko'rimsiz, cho'tir yuzli, axloqsiz qizi bo'lib 18 yoshlarda. Kamol esa telbavor holatda. U kelinning ismini Jamila emas ajina, alvasti deb qo'yish kerak deydi.

Ma'lum bo'lishicha, Ortiqboy boshqa qizni ko'rsatib sovchilarni aldagan ekan.

Uchinchi parda Kamolning sevgilisi Maryam uyi tasviri bilan boshlanadi. Uning otasi Salim, onasi Fotima, uning ukasi Iskandar ham o'qimishli, madaniyatli shaxslar. Lekin boy emas. Kamolning telbavor holatidan Maryam iztirob tortadi. Bu holatga jaholatli muhit sababchi bo'lganligini biladi. Bundan qattiq iztirobga tushar ekan, zahar ichadi. O'limi oldidan quyidagi satrlarni takrorlaydi:

Gulim ketdi, gulim ketdi, qo'limdan bulbulim ketdi, Meni g'amxonaga tashlab, o'zi sayri chaman ketdi.

To'rtinchi pardada Kamolni savdoyi deb o'ylab, uning oyog'iga kishan soladilar. Kinnachi Xumorni olib keladilar. Uning yuziga qon chiqarib surtadilar, elkasiga shapatilab, quloqlarini cho'zadilar. Karimboy qari domla (azoyimxon)ni olib keladilar. Unga turldi dorilarni beradilar. Do'sti Ahmad esa do'xtirni boshlab keladi. Do'xtir Kamolning holatidan ajablanadi, kishanni olib tashlashni buyuradi. Ular ketgach Maryamdan uning ukasi Iskandar xat olib keladi. Ushbu maktubda Maryam o'zining so'nggi xatini yozayotganligini aytgan edi. Karimboy esa unga Maryamni zahar ichib o'lganligini aytadi. Kamolni kravatga bog'latib qo'yib, o'zi esa Komiljon boyning ziyofatiga ketadi. So'ng Kamol singlisi Habibadan echib qo'yishni so'raydi. Habiba qumtoshdek uxlasangiz roziman deydi. Kamol shunday uxlashga rozi bo'ladi. Kamol iztirobga tushadi:

“bizni bir-birimizdan ayirg'on Kim? Siz? Siz? Siz? Siz? Yo'q sizlarni yo'ldan urg'on shayton, azozil, iblis!” u payt shayton paydo bo'ladi, u kuladi. U tilga kiradi: “Siz odamlar, bizni, shaytonlarni tushiga kirmagan gunohlarni qilursiz! Uyolmasdan hamasini bizning bo'yimizga ag'darasiz! Deydi. Anovi muzdek suvni ich, anovi arqonni ol, o'zingni os. Shunda Maryam oldiga borasan va u bilan qo'shilasan deydi. So'ng Kamol arqonni olib bo'yniga soladi. Maryam pari suratida ko'rinadi. Kamol oyog'idagi kursini tepib yuboradi.

Adabiyotlar:

1. Qosimov B. Milliy uyg'onish. T.; “Ma'naviyat” 2002 y.
2. Qosimov B va b. Milliy uygonish davri adabiyoti. T.; “Ma'naviyat” 2000 y.
3. Avloniy . Toshkent tongi. T.; 1979 y.
4. Raxmonov M. O'zbek teatri tarixi. T.; Fan. 1968 y.
5. Rizaev Sh. Jadid dramasi. T. Sharq. 1997 y.
6. Boboxonov A. Maxsumov M. Abdulla Avloniy. Pedagogik faoliyati.T.; 1966.
7. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. T., 1999.
8. A.Avloniy. Tanlangan asarlar. Ikki jildlik. T., Ma'naviyat, 1998.